

7. ŽYMAUSI LIETUVIŲ KALBININKAI

7.1. Lietuvių kalbą pirmieji pradėjo tirti kitų tautų ir kraštų kalbininkai. Lietuvoje iki XIX a. pabaigos šios srities specialistų nebuvo, kalbą tyrė įvairių kitų sričių šviesuoliai entuziastai: Antanas Juška, Antanas Baranauskas ir kiti. Iš jų atskirai minėtinas Kazimieras Jaunius.

7.2. **Kazimieras Jaunius** (1848–1908) gimė Šilalės r. Lembo kaime, mokėsi Telšių progimnazijoje ir Kauno gimnazijoje. Studijuodamas Kauno kunigų seminarijoje, klausė Antano Baranausko paskaitų. Vėliau studijas tęsė Peterburgo dvasinėje akademijoje. Grįžęs į Lietuvą, dėstė Kauno kunigų seminarijoje, vėliau paskiriamas Kazanės klebonu. Nuo 1898 m. – Peterburgo dvasinės akademijos lotynų, graikų, vėliau ir hebrajų kalbų profesorius.

Parašė originalią lietuvių kalbos gramatiką, kurią 1911 m. išleido jo sekretoriumi dirbęs Kazimieras Būga (žr. 7.3). Būga taip pat pagal Jauniaus idėjas parengė ir 1908 m. išleido „Aistiškus studijas“.

Be lietuvių kalbos, jos istorijos ir tarmių, Jaunius domėjosi lietuvių kalbos ryšiais su kitomis indoeuropiečių kalbomis bei indoeuropiečių kalbų santykiais su kitomis kalbų šeimomis, nagrinėjo baltų ir Pabaltijo finougrų kalbų santykius. Nemažai tyrinėjo senąją lietuvių mitologiją. Lietuvių kalbotyroje įsigalėjo kai kurie Jauniaus vartoti terminai: *prokalbė, priegaidė, priesaga, priešdėlis, kamienas, daiktavardis, veiksmožodis, linksnis, asmuo, dalyvis, prieveiksmis*.

Jauniaus kalbos darbai išleisti 1970 m. rinkinyje „Kalbininkas Kazimieras Jaunius“ (parengė Vincentas Drotvinas ir Vladas Grinaveckis).

7.3. **Kazimieras Būga** (1879–1924) – pirmasis lietuvių kalbininkas profesionalas. Gimė Pažiegėje, netoli Dusetų, mokėsi Dusetose, Zarasuose, Peterburge. 1902 m. buvo paskirtas Kazimiero Jauniaus sekretoriumi ir tapo jo mokiniu. Tuo pat metu Peterburgo universitete studijavo slavistiką. Baigęs universitetą, Būga rengėsi profesūrai, vėliau profesoriavo Permės, Tomsko ir Kauno universitetuose.

Būga labiausiai nusipelnė kaip didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ sumanytojas ir rengėjas. Pats sukaupe apie 617 000 lapelių su lietuvių kalbos faktais ir 1924 m. išleido pirmąjį „Lietuvių kalbos žodyno“ sąsiuvinį, antrasis jo parengtas sąsiuvinis išėjo po Būgos mirties 1925 m. (žr. 5.7).

Būga paskelbė daug straipsnių kalbos istorijos ir leksikos klausimais: 1912 m. studijoje „Lituanica“ nurodė seniausius lietuvių kalbos skolinius, jų skolinimosi laiką ir šaltinius, šią temą tęsė vokiškai parašytoje studijoje „Lietuvių–baltarusių santykiai ir jų senumas“. Tyrė tikrinius žodžius: vietovardžius ir asmenvardžius. Studijoje „Apie lietuvių asmens vardus“ (1911) nustatė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių vardų lietuviškas formas: *Mindaugas, Vaišvilkas, Vytautas, Traidenis, Vytenis, Lengvenis, Jogaila, Švitrigaila* ir kt., kurios vartojamos iki šiol. Iš lietuvių kalbos istorinės gramatikos straipsnių svarbiausi: „Priesagos –ūnas ir dvibalsio uo kilmė“ (1921), „Kirčio ir priegaidės mokslas“ (1924) ir vokiečių kalba išleistas darbas „Metatonija lietuvių ir latvių kalbose“ („Die Metatonie im Litauischen und Lettischen“, 1923–1924).

Būgai rūpėjo ir kalbos praktika. Apie tai rašė straipsnių serijose „Kalbos dalykai“ (1907–1910) ir „Kalbos mažmožiai“ (1914, 1920–1922). Rašybos klausimus nagrinėjo straipsnyje „Dėl mūsų rašybos“, vėliau išleistame ir atskira knygele „Rašybos mažmožiai“. Būgos rašyba tik keliomis smulkmenomis skiriasi nuo dabar vartojamos.

Beveik visi mokslinę vertę turintys Būgos raštai sudėti ir paskelbti „Rinktiniuose raštuose“ (t. 1–3, 1958–1961, raštų rodyklė – 1962, sudarė Zigmantas Zinkevičius).

7.4. **Jonas Jablonskis** (1860–1930) – lietuvių bendrinės kalbos kūrėjas, ugdytojas bei normintojas. Gimė Kubilėliuose, netoli Kudirkos Naumiesčio, mokėsi Marijampolės gimnazijoje, Maskvos universitete studijavo klasikinę filologiją. Lietuvoje panaikinus spaudos draudimą, taisė lietuviškų laikraščių kalbą, dirbo mokytoju. 1922 m. įkūrus Kauno universitetą, tapo jo profesoriumi.

Jablonskis yra pirmųjų norminių lietuvių kalbos gramatikų autorius (žr. 6.6). Jis parašė daug kalbos straipsnių bei recenzijų, kuriose taisė kalbos klaidas ir svetimybės, stengėsi bendrinėje kalboje diegti liaudies kalbos žodžius. Kūrė ir platino naujadarus. Dabartinėje kalboje vartojama daugybė Jablonskio padarytų žodžių, pvz.: *atvirukas, bendradarbis, degtukas, deguonis, išpūdis, mokinys, pažanga, pieštukas, sąsiuvinis, vadovėlis, vaizduotė, vandenilis*. Jablonskis sukūrė nemažai lietuviškų kalbotyros terminų – linksnių (*vardininkas, kilmininkas, ...*), skaičių (*vienaskaita ir daugiskaita*), laikų (*esamasis, būtasis kartinis, būtasis dažninis, būsimasis*), nuosakų ir sakinio dalių pavadinimus.

Įvairiuose spaudiniuose skelbti ir atskirais leidiniais neišėję Jablonskio darbai surinkti ir sudėti į jo „Raštų“ penkiatomį (1932–1936, redaktorius Juozas Balčikonis), suskirstytą į keletą teminių skyrių: „Visuomenės straipsniai“ (t. 1), „Švietimo reikalai“ (t. 2), „Rašybos dalykai“ (t. 3) ir „Kalbos dalykai“ (t. 4–5). Svarbiausi Jablonskio kalbos mokslo ir praktikos veikalai, straipsniai ir recenzijos sudėti į „Rinktinius raštus“ (t. 1–2, 1957–1959, sudarė Jonas Palionis).

7.5. **Pranas Skardžius** (1899–1975) gimė Subačiuje, mokėsi Panevėžio gimnazijoje. Studijuodamas Kauno universitete, klausė Jablonskio ir Būgos paskaitų, buvo siūstas studijuoti į Leipcigo universitetą. 1939–1943 m. profesoriavo Vilniaus universitete. Įsteigė ir redagavo lituanistinį leidinį „Archivum philologicum“ (1930–1940), buvo vienas iš Lietuvių kalbos draugijos steigėjų ir jos pirmininkas, aktyvus „Gimtosios kalbos“ redakcijos narys. 1944 m. pasitraukė į Vakarus, dirbo įvairius darbus skirtingose vietose, paskiausiai – kongreso bibliotekoje Vašingtone.

Skardžius tyrė lietuvių kalbos žodžių darybą, istorinę akcentologiją, rūpinosi bendrinės kalbos reikalais. Ypač reikšmingas Skardžiaus veikalas „Lietuvių kalbos žodžių daryba“ (1943), kuriame nagrinėjamos vardažodžių priesagos, jų kilmė, sudurtiniai žodžiai, veiksmažodžių daryba ir naujadarai. Paskelbė reikšmingų straipsnių vardyno, lietuvių kalbos istorinės gramatikos klausimais, seriją straipsnių apie žymiuosius lietuvių kalbos tyrėjus: Antaną Baranauską, Juozą Balčikonį, Kazimierą Būgą, Joną Jablonskį, Janą Bodueną de Kurtenė (Jan Baudouin de Courtenay), Janį Endzelyną (Jānis Endzelīns), Janą Otremskį (Jan Otrębski) ir kt.

1996 m. pradėtas leisti Skardžiaus „Rinktinių raštų“ šešiatomis (sudarė Albertas Rosinas), kuriame bus sudėti visi kalbotyros mokslui ir praktikai svarbūs jo darbai.

7.6. **Antanas Salys** (1902–1972) gimė Rekėtėje, netoli Salantų, mokėsi Telšių gimnazijoje, Kauno universitete studijavo lietuvių ir lyginamąją indoeuropiečių kalbotyrą, mokslus tęsė Leipcigo universitete. 1930–1939 m. docentavo Vytauto Didžiojo universitete. Su kitais šviesuoliais rūpinosi įsteigti Lietuvių kalbos draugiją, buvo „Gimtosios kalbos“ redakcijos narys. 1940–1944 m. profesoriavo Vilniaus universitete, dirbo Lietuvių kalbos instituto direktoriumi. 1944 m. išvykęs į Vakarus, dėstė Tiubingeno universitete, 1947 m. persikėlęs į JAV profesoriavo Pensilvanijos universitete.

Salys labiausiai domėjosi lietuvių kalbos tarmėmis, pats jas tyrė ir išsamiai aprašė, sudarė tarmių žemėlapi. Parašė reikšmingų straipsnių istorinės dialektologijos („Kelios pastabos tarmių istorijai“ (1933), istorinės gramatikos („Lietuvių kalbos vienaskaitos šauksmininkas su *-ai*“ (1952) ir kitais klausimais.

Kaip Lietuvių kalbos žodyno komisijos narys Salys prisidėjo prie didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“, o nuo 1950 m. – prie užsienyje leisto „Lietuvių rašomosios kalbos žodyno“ (1932–1968) rengimo. Salys parašė daug straipsnių lietuvių bendrinės kalbos ugdymo klausimais, sukūrė nemažai naujadarų, iš kurių daugumas prigijo ir yra plačiai vartojami, pvz.: *pobūdis, požiūris, rankinukas, senatis, staigmena, tarša*.

Salio kalbos teorijos ir praktikos straipsniai surinkti ir paskelbti keturiuose „Raštų“ tomuose (1979–1988, sudarė Petras Jonikas), kuriuos Romoje išleido Lietuvių katalikų mokslo akademija.

7.7. **Juozas Balčikonis** (1885–1969) gimė Ēriškiuose, Ramygalos valsčiuje, mokėsi Ramygalos mokykloje ir Panevėžio gimnazijoje. Peterburgo universitete studijavo slavistiką. Karo metu mokytojavo Voronežo lietuvių gimnazijoje, daug bendravo su ten pat dirbusiu Jablonskiu. Grįžęs į Lietuvą, dirbo Panevėžyje, vėliau buvo Kauno universiteto docentas, paskui – Vilniaus universiteto profesorius ir Lietuvių kalbos instituto direktorius.

Balčikonis daug nuveikė kaip leksikografas: perėmė ir tęsė Būgos pradėto didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ redagavimą bei jo kartotekos kaupimą, išleido I (1941) ir II (1947) tomus, prisidėjo prie „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ (1954) rengimo (žr. 5.8).

Balčikonis tęsė Jablonskio kalbos ugdymo tradiciją, geros kalbos kriterijumi laikė jos gyvumą ir atitikimą liaudies kalbą, o tinkamu kalbos pavyzdžiu – tautosaką. Rūpinosi, kad studentai ir jaunimas ugdytų savo kalbą, išvertė Hanso Kristiano Anderseno (Hans Christian Andersen), Brolių Grimų (Grimm), Vilhelmo Haufo (Wilhelm Hauff), Šarlio Pero (Charles Perrault) pasakų, „Tūkstantį ir vieną naktį“, Džonatano Svifto (Jonathan Swift), Žiulio Verno (Jule Verne) kūrinių. Taip pat parengė ir išleido Motiejaus Valančiaus „Raštus“ (1931), Jono Jablonskio „Raštų“ penkiatomį (1932–1936).

Svarbiausi Balčikonio straipsniai, recenzijos bei lietuvių kalbos paskaitos paskelbtos „Rinktinių raštų“ dvitomyje (t. 1–2, 1978–1982, sudarė Aldonas Pupkis).

7.8. Daug kalbininkų dirba **Lietuvių kalbos institute**, įkurtame 1941 m. Institute yra keturi skyriai: Kalbos istorijos ir dialektologijos (vadovė Danguolė Mikulėnienė), Vardyno (vadovas Laimutis Bilkis), Gramatikos (vadovas Akselis Holvoetas), Kalbos kultūros (vadovė Rita Miliūnaitė), ir du centrai: Leksikografijos (Vilija Sakalauskienė) ir Terminologijos (vadovė Albina Auksoriūtė).

7.9. Svarbūs lituanistikos centrai, kuriuose dirbamas ne tik mokslinis, bet ir pedagoginis darbas, yra Vilniaus universiteto, Vilniaus pedagoginio universiteto, Vytauto Didžiojo universiteto, Šiaulių universiteto ir kitų Lietuvos aukštųjų mokyklų lituanistikos katedros.

7.10. Lietuvių kalbos mokslui ir praktikai reikšmingesni Lietuvos ir užsienio kalbininkai pristatomi „Lietuvių kalbos enciklopedijoje“ (žr. 9.7). Šioje knygoje, greta kitų dalykų, pateikiama duomenų apie pačius tyrėjus, apibūdinami svarbiausi jų darbai.

Kompiuterinis lietuvių kalbos žinynas. Nuo morfologijos iki reikalų raštų, sudarė Petras Kniūkšta, Vilnius: Šviesa, 2004.